

AZERBAIJAN SİYASİ MUHACERETİNİN
İSTANBUL'DAKİ BASIN FAALİYETLERİ
(1923-1931)

Belkıs ULUSOY*

*The press activities of Azerbaijan political immigration
in Istanbul (1923-1931)*

In this article it's mentioned about the political immigration of Azerbaijan which had to leave their country after Bolshevik occupation in 1920 and their press activities in Istanbul.

In addition to that it's told about how the political immigrants of Azerbaijan struggled to obtain their liberty after they have got rid of the Soviet captivity. Their main factor in this struggle is the press activities. We have mentioned of four great publications named *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk*, *Odlu Yurt* and *Bildiriş* which contributed to this struggle.

Key Words: Azerbaijan political immigration, Yeni Kafkasya, Azeri Türk, Odlu Yurt, Bildiriş, Bolsheviks.

.....

* Araş.Gör.Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

Çarlık rejiminin, Şubat 1917 ihtilaliyle yıkılmasından sonra, demokratik ve genel oylama usulü ile seçilerek yönetime gelen Kerenski hükümetinin, Petrograd'da gerçekleşen "Genel Rusya Kurucu Meclisi"nin ilk toplantısında Bolşeviklerin azınlıkta kaldığını gören Lenin'in direktifi üzerine Kızıl muhafızlar tarafından Ekim 1917'de dağıtılması suretiyle hakimiyete gelen Bolşevikler (Abbaslı 2000: 66), yönetimi ele alana kadar, eski Çarlık Rusyası topraklarında yaşayan Rus olmayan halklara karşı ılımlı bir politika sergiledikleri ve daha ihtilalden önce 2 Ekim'de Stalin ve Lenin'in imzasıyla yayınladıkları *Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi*'ne "Milletler kendi mukadderatlarına bizzat kendileri sahip olacak ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamiyle ayrı bir devlet kurabilecektir" şeklinde bir hüküm koymalarına rağmen sözlerinde durmazlar. Azeriler de dahil olmak üzere eski Çarlık Rusyası topraklarında yaşayan Rus olmayan halklar üzerinde oldukça sıkı bir yönetim takip etmeye başlarlar.

Bolşevik yönetiminin verdiği sözlerinde samimi olmadığını anlayan Azeri aydınları, bağımsız bir Azerbaycan devleti kurmak amacıyla çalışmalarına başlamış ve bunun sonucunda 28 Mayıs 1918'de Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Ancak kurulan bu cumhuriyetin ömrü kısa olmuş ve 23 ay sonunda 27 Nisan 1920'de bu devlete Bolşevikler tarafından son verilmiştir.

Bu tarihten itibaren Bolşevikler, yeni oluşabilecek bir Azerbaycan milli bağımsızlık hareketini önlemek için eski Azerbaycan hükümetinde görevli bakanları, milletvekillerini, yüksek mevkili devlet memurlarını, Azerbaycan ordusu mensuplarını, milliyetçi yazarları, gazetecileri, öğretim görevlilerini ve özellikle de,

milli cumhuriyetin kurulmasında çok büyük rolü olan Müsavat Partisinin mensuplarını, sıkı takibe almış, birçok Azeri aydını ve Müsavatçı bu sıkı takibin kurbanı olarak ya idam edilmiş veya Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Ancak Çeka'nın* takibinden kaçmayı başararak Azerbaycan dışına çıkabilen aydınlar, Türkiye, İran, Almanya, Fransa ve Finlandiya v.b. ülkelere sığınarak Azerbaycan istiklal davasını bu ülkelere sürdürmeye başlamışlardır.

Azeri aydınlarıyla birlikte birçok zengin Azeri ticaret erbabı ve sermayedarı da Azerbaycan dışına kaçmak zorunda kalmıştır çünkü, Sovyet yönetiminin kurmuş olduğu devlet, "işçi-köylü hükümeti" olarak sadece bu zümrelerin hakkını savunmakta olup, Sovyet halkı arasında fırsat eşitliğini ve kazanç dengesizliğini ortadan kaldırmayı amaçlamakta olduğundan, bu düşünceyle hareket eden Sovyet hükümeti yetkilileri Azerbaycan burjuvazisini de Azeri aydınlarını da kurmuş oldukları yeni sistem için zararlı addederek eritmeye çalışmaktadır. Bu tutumun neticesi olarak çanını kurtarmak için ülke dışına çıkmak zorunda kalan bu eski Azerbaycan burjuvazisi ile Azeri aydınlarından oluşan siyasi muhaceretin birbirine karışmaması için, "siyasi muhaceret" olarak adlandıracağımız Azerbaycan'ın istiklali uğrunda çalışan Azeri aydınları, Avrupa'nın birçok ülkesine dağılmıştır.

Çoğunluğu Türkiye ve İran'a yerleşen bu siyasi muhaceret, Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'nın işgaline maruz kaldığı gerçeğinin, Azerbaycan'da Sovyet hükümeti tarafından gerçekleştirilen idam,

* Çeka: Sovyetler Birliği'nin ilk gizli polis teşkilatı. Bolşeviklerin iktidara gelmesinden alı hafta sonra kurulan Çeka, ihtilal aleyhtarlığına ve sabotaja karşı mücadele

sürgün ve işkence gibi eritme çalışmalarının tüm dünya kamuoyuna duyurularak Sovyet Rusya'nın gerçek çehresinin açığa çıkarılması ve Azerbaycan istiklalinin yeniden kazanılması amacıyla çalışmalarda bulunur. Bu tür çalışmalar ilk olarak Gürcistan'a sığınan Azerbaycan siyasi muhacereti tarafından başlatılır.

Ekim darbesi ile hakimiyeti ele alan Bolşeviklerin uyguladıkları imha siyaseti neticesinde ülkeyi terk etmek zorunda kalan Milli Azerbaycan Cumhuriyeti liderlerinden Fethali Han Hoyski, Mustafa Vekilli, Şefi Rüstembeyli, Hasan Bey Ağayev v.b. o sıralarda henüz Sovyetleşmemiş olan Gürcistan'a sığınır. Bu eski Azerbaycan Meclisi üyeleri, yeni Azerbaycan siyasi muhacereti olarak Azerbaycan'ın istiklalini yeniden kazanması yolunda derhal çalışmalara başlarlar.

Gürcistan'da faaliyete geçen bu siyasi muhaceret, Rus Kızıl Ordusunun, Azerbaycan kuvvetlerinin Karabağ'da Ermenilerin çıkarmış olduğu isyanı bastırmak için Bakü dışında olmasından istifade ederek Azerbaycan halkının isteği dışında ülkeye girdiğini ve halkın öz iradesiyle kurulmuş olan Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'ne son verdiğini Hasan Ağayev imzasıyla yayınlanan bir beyanname ile tüm dünya kamuoyuna bildirir. Yine bu beyanname ile XI. Rus Kızıl Ordusunun Azerbaycan'da gerçekleştirmiş olduğu vahşetten, soygunculuktan, talandan, bu duruma karşı gelen halk ile Rus ordusu arasında geçen kanlı çarpışmalardan bahis olunarak dünya devletlerinden Sovyet hükümetine karşı tepki göstermeleri talebinde bulunulur. (İbrahimli 1996: 101)

maksadıyla kurulmuş bir teşkilattir. 1922 yılında ismi G.P.U. olarak değiştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise ismi KGB olarak değiştirilecektir.

Ancak Azərbaycan siyasi mühacəreti için zor yaşam daha ilk günlerde başlamıştır. Çeka'nın takibinden kurtulamayan Fethali Han Hoyski, beyannamenin yayınlanması üzerinden henüz bir ay gibi kısa bir zaman geçmişken 19 Haziran 1920'de Tiflis'te kimliği belirlenemeyen kişilerce öldürülür. (Mirza Bala 1928: 1)

Fakat, bu üzücü olay Azərbaycan siyasi mühacəretini yıldırmaz. Paris'te ikamet etmekte olan Azərbaycan mühacəretinden Mir Yakub Mehdiyev, Ekberağa Şeyhülislamov v.b. isimler Gürcistan'da faaliyet gösteren Azeri siyasi mühacəretinin propaganda faaliyetini devam ettirir. Yayınladıkları broşür ve beyannameler ile Azərbaycan'ın maruz kaldığı elim durumdan dünya kamuoyunu haberdar etmek yolunda uğraş verirler.

Bu doğrultuda hareketle, 8 Eylül 1920'de, Ali Merdan Topçubaşı başkanlığındaki bir heyet tarafından yayınlanarak, Cenevre'de toplanmış olan Milletler Cemiyeti'ne iletilen itiraz beyannamesiyle, Nisan 1920'de Bolşeviklerin Azərbaycan'da gerçekleştirdikleri istila ve bunun sonrasında meydana gelen olaylar hakkında bilgi verilerek, Azərbaycan'ın halen Rus Kızıl Ordusu'nun işgali altında olduğundan ve bu duruma mukavemet gösteren halkın hazin durumundan bahisle Milletler Cemiyeti'ne dahil ülkelerin Azərbaycan'a yeniden istiklalini kazanması yolundaki haklı davasında manevi destek göstermeleri talep olunur. (İbrahimli 1996: 103)

Bunun dışında 1922'de Lahey ve Cenova, 1923'de de Londra'da toplanan uluslararası konferanslara temsilciler gönderilerek, Azərbaycan'ın milli menfaatleri müdafaa edilir ve

Azərbaycan'ın maruz kaldığı istilaya qarşı dünya kamuoyunun diqqətini çəkilməyə çalışılır.

Cenova və Lahey Konferanslarında, Sovyetlər tərəfindən devletləştirmə yoluyla el konulan Azeri petroli və doğalgazının, Azərbaycan'ın milli səvəti olduğu və Azeri petroli Batılı ölkələrə pazarlanmaq suretiylə bu ölkələrdən almış olduğu borç və kreditləri sildirmək istəyən Sovyet hökumətinin (Mir 1928a: 7), bu təbii kaynaklar üzərində heçbir hakkı bulunmadığı, bu kaynakların Azərbaycan'ın və Azərbaycan'a yatırım yapmış yabancu sərməyedarların malı olduğunu şiddətlə savunulur və bu yoğun çalışmaları nəticəsində Cenova (Mir 1928b: 3) və ardından da Lahey Konferanslarının (Mir 1928c: 11) sonuq elde edilemədən dağılmasına katkıda bulunulur.

Gerek Azərbaycan'da kalarak Azərbaycan'ın bağımsızlığı yolunda buradan faaliyyətlərini sürdüren gerekse yurtdışına çıkmayı başaran gerçəkləşdirdikləri faaliyyətlər, yaptıkları toplantılar, yayınladıkları beyannamələr və broşürlerle dünya kamuoyunun və devletlərinin diqqətini Azərbaycan'daki Rus istilası gerçəğine çəkməyi başaran Azeri aydınları, içində buldukları maddi və manevi zorluqlara rağmen təkdire dəğər bir uğraş verirlər. Ancak, tüm bu çalışmaları kişisel faaliyyətlərlə sürdürülməkdədir. Dəğışik ölkələrə dağılmış Azərbaycan siyasi mühacəreti arasında bir birlik sağlanamamıştır.

Təhran, Tebriz, Erdebil, Trabzon, İstanbul gibi yerlərdə sadəcə kendi imkanlarıyla kurulan mühacir dərnekleri, yönetici kadroların eksikliği və birbirleriyle temasa geçememeleri yüzünden fazla uzun ömürlü olmayarak ortadan kalkmışlardır. (Mirza Bala 1938: 165)

Azərbaycan siyasi mühacəretinin fəaliyyətləri Mehmed Emin Resulzadə'nin* 1922'de Finlandiya üzərindən Türkiyə'ye gəlməsiylə birlikdə hərəket qazanır. Məsəvat Partisi lideri Resulzadə, İstanbul'a gəlir gəlməz burada Partinin Harici Bürosunu kurar. Harici Büro, partinin bütün fəaliyyətlərinə öndərlik edən bir organdır və Azərbaycan'da gizli olaraq fəaliyyətini sürdürməktə olan, Mehmedzadə Mirza Bala** yönetimindəki Məsəvat Partisi ilə sıkı bir münasəbeti vardır. Partiye ait meselelər, Resulzadə'nin başqanlıq etdiği və Mehmet Sadıq Ahundzadə (*Azeri Türk*'ün imtiyaz sahibi) ilə Halil Has Məmmədov'un üyesi bulunduğu "Riyaset Heyeti" tərəfindən karara bağlanmaqdadır. (Haşimova 1992: 137)

Resulzadə, bu büro vasitəsiylə, gərək Azərbaycan'da kalan və bağımsızlıq yolunda savaşı verən aydınlarla, gərəksə Avrupa'nın çeşitli mərkəzləriylə Türkiyə və İran'da yaşayan Azərbaycan siyasi mühacəreti arasındakı iletisimsizliği, dağınıqlığı və mərkəziyetsizliđi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Böylece, tek bir mərkəzden gələn talimatlar doğrultusunda daha sağlıklı və kendindən emən bir şekilde hərəket edən Azeri aydınlarının bağımsızlıq yolunda verəcəkləri mücadele daha güçlü olacaq və daha fazla ses getirecektir.

* Resulzadə Mehmed Emin (1884-1955) devlet adamı, gazeteci-yazar. Milli Azərbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük rol oynayan olan Məsəvat Partisi'nin lideri, Azərbaycan Milli Şurası'nın ilk başkanı.

** Mehmedzadə Mirza Bala (1898-1959) siyasetçi, gazeteci-yazar. Azərbaycan'ın istiklalini qazanması, Bolşevik sömürgeçiliği və istilasına son verilmesi uğrunda Resulzadə ilə birlikdə çalışmışdır. Resulzadə'nin vefatı üzərində 1955'te Məsəvat Partisi'nin başqanlığını üstlenir.

Yeni Kafkasya'nın kurulması

Resulzade muhacerete geldiğinde tek eksiğin merkezizetsizlik olmadığını, tüm Azerbaycan siyasi muhacereti arasında bir gönül ve fikir beraberliği kurulmasını sağlayacak hiçbir yayın organının henüz faaliyete geçmediğini de fark etmiştir. Basının geniş halk kitlelerine ulaşmadaki önemini bilen Resulzade, Müsavat Partisi'nin Harici Bürosunu kurduktan hemen sonra bu büronun yayın organı olan *Yeni Kafkasya* isimli milliyetçi, siyasi, edebi ve içtimai bir derginin yayınına başlar. 26 Eylül 1923'te İstanbul'da Resulzade'nin baş yazarlığında yayın hayatına başlayan bu dergi Arap harfleriyle ve resimli olarak hazırlanıp on beş günde bir yayınlanır. Çağaloğlu'nda bir matbaada basılan dergi on altı sayfadan ibaret olup Azerbaycan tarihinde önemli yer işgal eden belirli günlerde* 32 sayfalık fevkalade nüshalar şeklinde yayınlanır.

Azerbaycan dışında Dağıstan, Gürcistan, Lehistan, Rusya, İran ve Türkiye ile ilgili haberlerin de sıkça yer aldığı dergiyi neredeyse Mirza Bala tek başına hazırlıyor denilebilir. Azerbaycan'da Bolşeviklerin yönetimi devralmasından sonra tutuklanmak endişesiyle ülkesini terk etmek zorunda kalan Mirza Bala, İstanbul'da yayınlanmakta olan *Yeni Kafkasya*'ya yazılarını, sığınmış olduğu İran'ın Enzeli şehrinde gönderir. Burada da Çeka görevlerinin gölgesinde çalışan Mirza Bala, Çeka görevlilerini şaşırtmak maksadıyla her makalesini farklı isimler altında yazdığı gibi, yazılarının altına farklı ülke ve şehirlerde yazdığı kanısını uyandırmak maksadıyla, "Mirza Bala, Afganistan", "Mirza Bala,

* 15 Eylül 1918: Bakü'nün Rus işgalinden kurtulduğu gün.
28 Mayıs 1918: Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı dönümü.

İstanbul", "Daş Demir, Bakü", "A. K., Enzeli" şeklinde farklı şehir ve hatta ülke isimlerini kaydeder. Derginin her sayısında Mirza Bala'nın, farklı isimler kullanarak yazdığı çok sayıda makale yer alır. Yazar, Mirza Bala Mehmedzade, M. B. Mehmedzade ve Mirza Bala gibi açık imzalarının yanı sıra M. B., Ali Kutluk, A. K., Ayın Kaf, Daş Demir imzalarını da kullanır. Mehmed Emin Resulzade, Mustafa Vekilli, Kemal Ganizade, Mir Kasım Mehdiyev derginin yazar kadrosunda göze çarpan diğer isimlerdir.

Milliyetçilikle itham edilerek 1937 yılında sürüldüğü Sibirya'da vefat eden Emin Abit de "Gültekin" rumuzuyla yazdığı çok sayıda şiirle dergiyeye iştirak etmiştir. * *

Azərbaycan'ın yeniden istiklalini kazanması yönünde bir yayın politikası takip eden *Yeni Kafkasya* Azərbaycan'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda karşı karşıya olduğu problemleri dile getirerek Azərbaycan'ın Sovyet hükümetinin halka benimsetmeye çalıştığına aksine hiç de iyi bir durumda olmadığını yazılarında defalarca vurgular. Sovyet hükümetinin iddia ettiğinin aksine, Azərbaycan'ın Sovyet hakimiyetine, Milli Azərbaycan Devleti Meclisi'nin aldığı bir kararla kendi isteğiyle değil, Bolşeviklerin bir oldu bittiye getirip Bakü'yü işgal etmek suretiyle Azərbaycan'ı Sovyet hakimiyetini tanımaya mecbur bıraktıklarını dile getirerek bunu özellikle genç nesillerin dikkatine sunar.

Toprağından zorla sürülerek boşaltılmak zorunda kaldığı arazinin Rusya'dan getirilen Rus muhacirlerine karşılıksız olarak verilmesiyle evsiz ve topraksız kalan Azərbaycan köylüsünün

27 Nisan 1918: Milli Azərbaycan Cumhuriyeti'nin yıkılış yılı dönümü.

** Ayrıntılı bilgi için bkz. *Azərbaycan Türk Kültür Dergisi*, yıl: 25, sayı: 219, Temmuz-Ağustos-Eylül 1976, s. 14.

içinde bulunduğu zor durumu anlatan makaleler ve bu konuyla ilgili son gelişmelerin yer aldığı haberler, Azərbaycan petrolüyle, diğer yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin bedelsiz olarak Rusya'ya taşınmasına dair detaylı bilgiler içeren haber ve makaleler ve Azeri petrol işçilerinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartları dile getiren yazılarla ülkenin içinde bulunduğu vahim durum tüm açıklığıyla gözler önüne serilir.

Yeni Kafkasya, yayınladığı bu tür siyasi ve ekonomik yazıların yanı sıra kültür ve eğitim alanındaki haber ve makaleleriyle Sovyet hükümetinin takip ettiği Ruslaştırma politikasına* karşı halkı durmaksızın uyarır. Sovyet hükümetinin ilk ve orta dereceli okullarla üniversitelerde Türk kimliğini unutturmaya yönelik bir tedrisat takip etmekte olduklarına dikkat çekerek, bu kurumlarda mecburi ders olarak verilen dinsizlik derslerinin, proleter edebiyatı, Rus dili ve kültürü gibi derslerin, Moskova tarafından, Rus olmayan halklar üzerinde uygulanan Ruslaştırma politikasının birer halksını teşkil ettiği vurgulanır. Genç neslin kendi öz edebiyatını ve kültürünü unutmaması için Azeri edebiyatı ve kültürüne dair örneklerle dergide sıkça yer verilir. *Yeni Kafkasya*'nın yapmış olduğu bu tür milliyetçi ve Bolşevik aleyhtarı yayınlar Sovyet Rusyası tarafından büyük bir memnuniyetsizlikle karşılanmaktadır.

Basının kamuoyu oluşturmadaki rolünü Resulzade kadar iyi bilen Sovyet hükümeti kendi yayın organlarından olan *Bakinski Raboçi*'de *Yeni Kafkasya*'nın Resulzade'nin önderliğinde yayın

* Ruslaştırma politikası: Sovyet Rusya hükümeti tarafından, Sovyetler Birliği sınırları dahilinde yaşayan Rus olmayan halklar arasında uygulanan ve bu halkları dillerinden, dinlerinden, gelenek ve göreneklerinden, milli terbiyelerinden uzaklaştırarak Ruslar içersinde eritme politikası.

hayatına başlamasını sekiz sütunluk bir yazıyla duyurur. Yazıda, *Yeni Kafkasya*'da yazılanların çoğunun asılsız rivayetlerden ibaret olduğu iddia edilerek Azeri halkının bu "önemsiz" dergide yayınlanan hiçbir haber veya makaleyi ciddiye almamaları öğüt verilir. *Yeni Kafkasya* ise bu yazıya karşılık kendi sayfalarında verdiği cevap niteliğindeki makalede "*Yeni Kafkasya* madem bu kadar önemsiz bir dergiye yayın hayatına başlaması niçin *Bakinski Raboçi*'de sekiz sütuna manşet olarak duyuruluyor" diye sorduktan sonra *Yeni Kafkasya*'nın hiçbir şekilde yalan söze yer vermeyen ciddi bir dergi olduğu vurgulanarak dergide yer alan her iddianın resmi bir evrak, nutuk ya da beyannameye dayandırıldığı ifade edilerek, istenildiği takdirde her yazılanın doğruluğunun ispat edileceği belirtilir. (*Yeni Kafkasya* 1923a: 9)

Dergide, Komünist Parti'deki anlaşmazlıkları gün ışığına çıkaran "Bolşevik Fırkası'nda Ayrılık" (*Yeni Kafkasya* 1925a: 1), "Bolşevik Fırkası'nda İhtilal Alameti" (*Yeni Kafkasya* 1923b: 12), "Mücadele Alevleniyor" (*Yeni Kafkasya* 1926: 1) gibi çarpıcı başlıklarla verilen çok sayıda makale yayınlanır. Bu durum, partinin halk arasındaki nüfuzunun eksilmesine, saygınlığını yitirmesine, halk arasında yönetim karşıtı fikirlerin güç bulmasına ve ülkede yeni bir ihtilal olacağı söylentilerinin dolaşmaya başlamasına neden olur. Azerbaycan genelinde köylü isyanları baş gösterir (*Yeni Kafkasya* 1925b: 10), silahlı olarak isyana katılmayan köylüler ise erzak toplamaya gelen Sovyet memurlarına erzak vermede direnerek bir nevi isyana destek verirler. Buna bağlı olarak şehirlerde un ve ekmek kıtlığı baş gösterir. Maden ve fabrika işçileri arasında da yönetimle ilgili memnuniyetsizlik artmıştır ve işçiler hükümete karşı

tepkilerini sesli olarak dile getirmeye başlamışlardır (Mirza Bala 1926: 9) ki bu durum genç Sovyet hükümetinin otoritesini iyice sarsar ve hatta Batılı ülkeler gözünde Komünist Parti iktidarının sallantıda olduğu kanısının uyanmasına neden olur.

İstanbul'da yayınlanıp Avrupa'nın belirli merkezlerinde toplanan Azerbaycan muhacirlerine, ayrıca İran, Mısır ve el altından olmak şartıyla Azerbaycan'a dağıtılan *Yeni Kafkasya*'nın siyasi, ekonomik ve kültürel alanda yayınladığı makale ve haberleriyle izlediği Bolşevik aleyhtarı tutumu ve Bolşevizmin gerçek yüzünü dünyaya ve Azeri halkına hatta proletaryaya göstermek üzere yaptığı yayınlar gün geçtikçe Sovyet hükümetini daha fazla rahatsız eder duruma gelir.

Azerbaycan'a girişine bir türlü engel olamadıkları bu dergi yüzünden Azeri halkı arasında milliyetçi fikirler ve Azerbaycan'ın istiklali fikri hızla yayılmaktadır. Bu durumdan son derece tedirgin olan Sovyet hükümeti, *Yeni Kafkasya*'nın milliyetçi ve Bolşevik karşıtı yayınlarına karşılık, Komünist Partisi'nin ve Sovyetlerin resmi yayın organı *Komünist* ve *Bakinski Raboçi*, ayrıca *Yeni Fikir*, *Zarya Vostoka*, *Pravda* ve *İzvestiya* gibi kendi yayın organlarında, Müsavat, Müsavatçılık ve siyasi muhaceret konularını ele alarak aleyhte yazılar yayınlarlar. Kendi yayınlarında, siyasi muhacereti ve dolayısıyla Müsavatçılığı Azerbaycan'daki Sovyet hükümeti için büyük bir tehlike olarak yorumlarlar.

Yeni Kafkasya'nın yayınları o denli etkili olmuştur ki, Müsavat Partisi ve faaliyetleri, Komünist Partisi Konferanslarında yapılan konuşmalarda, İcra Komitelerinin yıllık hesaplarında her zaman

gündem maddelerinden en önemlisini teşkil etmiştir. (Haşimova 199 : 146)

Devrin Çeka başkanı Mir Cafer Bağirov, Çeka'nın beşinci kuruluş yılı münasebetiyle 3 Temmuz 1925 tarihli *Komünist* gazetesine yazdığı bir yazıda "Düşmanlarımızın başında şüphesiz Müsavat Partisi bulunmaktadır. Resulzade Avrupa'ya kaçtıktan sonra inkılap aleyhtarları onun etrafında toplanmış ve faaliyete başlamışlardır. Fırsat buldukça işçi-köylü hükümetine darbe indirmeye çalışmaktadırlar. Bizim ilk etapta yapmamız gereken Resulzade'nin etrafında toplanan milliyetçilerin muhacerete çıkamayan kısmını tespit edip ezmektir" derken, Dahili İşler Komiseri olduktan sonra 1926 tarihli 302 no'lu *Komünist* gazetesinde yayınlanan bir başka makalesinde de "Nisan inkılabından sonra vatandan kovulmuş Müsavatçılar Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinin üzerinden üç gün geçmişti ki kendi vatanlarının dağılmış kuvvetlerini toplayarak gizli faaliyete geçmiş ve hemen Sovyet hükümeti aleyhine faaliyete girişmişlerdir. Onlar yalnız *Yeni Kafkasya*'yı Azerbaycan dahiline sokmakla kalmayıp aydınlar ve öğretmenler aracılığıyla bağımsızlık ve milliyetçilik fikirlerini gençler arasında ve hatta utanmadan Sovyet askerlerimiz arasında dahi yaymaya çalışmaktadırlar" diyordu. (Haşimova 1992 : 147)

Görüldüğü gibi Sovyet hükümeti, Azerbaycan milli hareketini yönlendiren Müsavat Partisinin faaliyetlerinden bu arada basın faaliyetlerinden son derece rahatsız olmaktadır. Onlara göre dil, edebiyat, ilim, sanat, eğitim, ekonomi ve siyaset sahalarında Rusçuluğa, Ruslaştırma siyasetine ve Rus hakimiyetine karşı bir

yayın politikası takip eden *Yeni Kafkasya*'nın yayınları Moskova yönetimi için tehlike teşkil etmektedir. Derginin Azerbaycan'a girişine engel olamayan Sovyet yetkilileri bunun üzerine, Türkiye Cumhuriyeti hükümetine başvurarak İstanbul'da basımına izin verilmekte olan Sovyet Rusya hükümeti aleyhtarını yayın yapan bu derginin kapatılması için talepte bulunur. İlk birkaç talebin Türk yetkililerce geri çevrilmesinden sonra ısrarcı tutumunu sürdüren Sovyet hükümeti yoğun baskılarının sonucunda amacına ulaşır.

***Azeri Türk*'ün yayın hayatına başlaması**

Yeni Kafkasya'nın 1 Eylül 1927'de yayınlanan 94. sayısından sonra kapatılmasından beş ay gibi kısa bir süre sonra aynı yazar kadrosu, aynı program ve aynı heyecanla *Azeri Türk* dergisini yayınlanmaya başlamış, değişen sadece derginin ismi olmuştur. 1928-1931 yılları arasında üç yıl süreyle yayınlanan *Azeri Türk* dergisi ilmi, edebi, içtimai, iktisadi ve siyasi bir dergidir. 1 Şubat 1928 tarihinde yayın hayatına başlayan, on beş günde bir yayınlanan *Azeri Türk* dergisinin imtiyaz sahibi Mehmed Sadık Ahundzade, sorumlu müdürü ve baş yazarı Resulzade Mehmed Emin Bey'dir. Derginin yazar kadrosunda başlıca şu isimler göze çarpmaktadır: Mehmed Emin Resulzade, 1927 senesinde Resulzade'nin de onayıyla İstanbul'a gelen Mirza Bala Mehmedzade, Mehmet Sadık, Kemal Ganizade, Şefi Rüstembeyli, Mustafa Vekilli, M. Sisyanlı, H. Cemal Beyov, Mir Kasım Mehdiyev.

Bu zengin yazar kadrosu gerek Azerbaycan'a gerekse Türkiye ve çeşitli Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu sayede *Azeri Türk*, sadece Azerbaycan ve Türkiye'de değil, dünyanın birçok yerinden

birinci elden bilgi alabilme ve bunları okuyucularına iletebilme imkanına sahiptir. Derginin, Fransa, Almanya, Lehistan gibi çeşitli Avrupa ülkelerinin yanı sıra İran, Afganistan gibi Orta Doğu ülkelerinde de muhabirleri bulunur. Bunlar, Bolşevik takibinden kurtulmak için yurtdışına çıkmak zorunda kalan siyasi muhacirlerdir. Bu yazar kadrosuyla *Azeri Türk* okuyucularına dünyada neler olup bittiğine dair ayrıntılı bilgiler verebilmekte, onları Azerbaycan'da ve dünyada her gün değişmekte olan siyasi ve ekonomik koşullardan haberdar ederek, Azerbaycan'ın bu değişen koşullar karşısında aldığı yeni vaziyetin daha net anlaşılabilmesini ve bu sayede Azeri halkının Azerbaycan istiklali uğrundaki savaşını daha bilinçli olarak sürdürebilmesini sağlamayı amaçlar.

Ayrıca Abdullah Battal Taymas ve Ahmet Caferoğlu da birkaç makaleyle dergide yer alırlar. Derginin kapağında yer alan "meselemize muvafık yazılar memnuniyetle neşrolunur" ibaresine bağlı kalınarak derginin devamlı yazar kadrosunun dışında, dergi idaresine gönderilen ki, bunların birçoğu üniversite öğrencileri tarafından gönderilmekteydi, Azerbaycan'ın istiklali davasına dair makale ve şiirlere de dergi sayılarında yer verilir.

Amacı tıpkı *Yeni Kafkasya* gibi Azerbaycan'ın istiklaline kavuşması olan, milliyetçi ve Bolşevizm karşıtı yayınlarıyla dikkat çeken *Azeri Türk*, kapağında yer alan "edebî, içtimai, iktisadi ve siyasi milliyetperver mecmua" ibaresine uygun olarak Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi, sosyal ve edebî meselelerine dair makale ve haberler ile her sayıda en az bir en fazla iki tane olmak üzere şiir içerir.

İlk yayınlandığı yıl özellikle ekonomi ve siyasi ağırlıklı yazılara ağırlık veren *Azeri Türk*, sadece Azərbaycan'a dair yazılar içerməz. Başta Sovyet Rusya olmak üzere Türkiyə, İran və Avropa mərkəzlərində gəlmiş sosial, siyasi və iqtisadi olayları da bizzat bu ölkələrdə bulundurduğu muhəbir və yazar kadrosuyla çox yaxından təkip edir. Dərgidə, Sovyet Rusya'nın Azərbaycan'da tətbiq etdiyi Ruslaşdırma siyasətinə, ölkənin milli sərvətlərinin bədelsiz olaraq Rusya'ya daşınması və bu vəziyyətin Azərbaycan iqtisadına, dolayısıyla da Azeri xalqının sosial həyatına olan olumsuz təsirlərinə tez-tez diqqət ayrılır.

Bunun dışında Azərbaycan'ın yeraltı və yerüstü zənginliklərinə dair ayrıntılı məlumatlar verilərək, Azərbaycan'ın özünü idarə etmə qabiliyyətində bir ölkə olduğu, dolayısıyla istiklaline düşkün Azeri gəncliyinin və köləliyə alışmış olmayan Azeri köylüsünün köməyi ilə Azərbaycan'ın istiklalini qazanıb Sovyet Rusya'nın sömürsündən qurtulmasının mümkün olduğunu savunan məqalələr də yer alır. Bu növ iqtisadi və siyasi məzmunlu məqalələrin dışında Azərbaycan'ın zəngin tarixi və mədəni keçmişi haqqında məlumatlar verən yazı diziləri ilə milli mədəniyyət və sənətinə dair ayrıntılı məlumatlar içərisində də tez-tez yer verilərək, gərək muhəbirin ölkəsindən uzaqda yaşamaq zorunda qalan Azeri gəncliyinin gərəkse Azərbaycan'da Sovyet hökumətinin okullarda və Komsomol təşkilatları* vasitəsi ilə məktəp dışında tətbiq etmə

* Komsomol Təşkilatı (Bütün Sovyet Komünist Gənclər Birliyi): 14-28 yaş arası gənclərin, Komünist Partiya ilə əlaqəli olaraq ideoloji məsələlərdə məlumat və təcrübə qazandıqı, hərbi təlim və disiplin aldığı təşkilatdır. Ayrıntılı məlumat üçün bax. Harriet Fast Scott-William F. Scott, *The Soviet Control Structure: Capabilities for Wartime Survival*, National Strategy Information Center, New York 1983, s. 28.

olduğu Ruslaştırma politikasından ötürü, milli terbiye ve kültürünü unutmaya tehlikesiyle karşı karşıya kalan Azeri gençliğinin milli kültür ve edebiyatından haberdar olarak, milli ananelerine bağlı kalarak, vatan sevgisiyle yetişmeleri sağlanmaya çalışılır.

Bunun yanı sıra muhacerette yaşayan Azeri gençlerini teşkilatlandırmak, ihtiyaç içinde olanlarına maddi yardımda bulunmak ve tahsil görebilmeleri için gerekli imkanları sağlamak amacıyla 1924 yılında kurulan “Azeri Türk Gençler Birliği” isimli derneğin, çoğunlukla *Azeri Türk* idarehanesinde yapılan toplantıları ve bu toplantıların içeriği hakkında bilgi verilir. Yine muhaceretteki Azerilerin yapmış oldukları toplantılar, verilen konferanslardan seçilen konuşmalar ve Azerbaycan siyasi muhaceretinin yurtdışında gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlere dair malumatlar da dergide yer alır.

Kasım 1928’de çıkan 20. sayıdan sonra Mehmed Emin Resulzade ve Mirza Bala Mehmedzade’nin, derginin imtiyaz sahibi Mehmed Sadık Ahundzade ile aralarında çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı dergiden ayrılmaları üzerine derginin içeriğinde önemli değişiklikler meydana gelir. Aralık 1928’de çıkan 21. sayıdan itibaren Mehmed Sadık yönetiminde yayın hayatına devam eden *Azeri Türk*, eskiden olduğu gibi Azerbaycan’ın istiklali davasını benimser ve tüm gücüyle bu dava yolunda faaliyet gösterir. Ancak Azerbaycan’ın istiklalinin kazanmasının tek bir şekilde mümkün olacağını savunur ki, o da Kafkasya Birliğinin sağlanmasıdır.

Nitekim Mehmed Sadık, *Azeri Türk*’ün ikinci yaşına girmesi dolayısıyla 16 Şubat 1929’da yayınlanan 23. sayının ilk sayfasında yer alan, “İkinci Yıl Başında” isimli dergiyi tanıtıcı bir yazısında,

"Azeri Türk Azərbaycan istiklal davasını müdafaə etmək vəzifəsini deruhte eden milliyətperverlərin yayın organıdır. Dergimiz esaretdə bulunan Türk ölkələrinin kurtuluşunu dilər və Kafkasya millətlərinin Rusya esaretindən kurtuluşunu, Rusya'nın istilasına qarşı birləşmələrində və Ruslukla mücadələ etmələrində görür" şəklindəki sözləriylə bu fikrini açıqça belli edir. Bu düşüncəylə hərəkət edən Mehmed Sadıq, derginin həmişə bütün sayılarında Kafkasya Birliyi'nin önəmli nitelikdə makalələr yazır. Dergidə, Kuzey Kafkasya'ya və problemlərinə dair makalə və xəbərlər çox yer almaya başlar. Mehmed Sadıq idarəsindəki *Azeri Türk* əski kalitesini itirmişdir. *Azeri Türk*'dən ayrılaraq *Odlu Yurt* dergisini çıxarmaya başlayan Resulzadə ilə Mirza Bala'ya yönəlmiş sataşmalar və ciddi suçlamalar içərisində sayfalarca sürən makalələr və yenə Mehmed Sadıq tərəfindən, Resulzadə'nin yaxın dostu və qardaşı olaraq nitələndirən və Şubat 1929'da *Azeri Türk*'dən ayrılaraq *Odlu Yurt*'a keçən Şefi Bey Rüstembeyli'yə yönəlmiş sataşma doludur (Şefi 1929: 35) və bunun nəticəsində Şefi Bey tərəfindən Mehmed Sadıq'ın şahsına açılan məhkəməylə əlaqəli xəbərlərə də çox yer verilir.

Mehmed Sadıq'ın yazdığı makalələrin çoxu hər ne qədər Kafkasya Birliyi ilə əlaqəli idisə də, ara sıra yayımlanan və Azərbaycan'ın, Bolşevik hakimiyyətinə keçməsi nəticəsində yaranan şərtlər daxilində aldığı iqtisadi, sosial və siyasi duruma açıqlıq gətirən makalələri xüsusilə gənç nəsli Sovyet Rusya'nın gerçək yüzünü görmələrini təmin edəcək nitelikdədir. Mehmed Sadıq bu makalələrində Azərbaycan xalqını, xüsusilə Azeri gənçliyini Sovyet Rusya'nın ölkədə tətbiq etməkdə olduğu iqtisadi, dini və mədəni

sömürüye karşı uyarır, gözlerini açıp bu durumdan kendilerini korumalarını önerir.

Mehmed Sadık yönetimindeki *Azeri Türk*'te yazar kadrosu Resulzade, Mirza Bala ve Şefi'nin dergiden ayrılmasından başka değişmemiş, eski kadro yine aynı şekilde kalmıştır.

İlk 20 sayısı Arap harfleriyle olmak üzere toplam 32 sayı yayınlanan *Azeri Türk* dergisi, Sovyet hükümetinin, 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren kesin olarak Latin harflerine geçilmesi konusundaki kararı üzerine, Latin harflerine geçişi kademeli bir şekilde gerçekleştirmiştir. Okuyucuların önce yeni rakamlarla tanışması sağlanmıştır. Dergi yönetimi, 10. sayıdan itibaren, yeni rakamları kullanmaya başlamış, bundan sonraki sayılarda yeni rakamlar ve harfleri tanıtmak maksadıyla alfabe cetveline sıkça yer ayırmış, bu şekilde okuyucuların yeni harfleri öğrenmesini amaçlamıştır. Dergi, 21. sayıdan itibaren ise tamamen yeni harflerle hazırlanmıştır.

Dergide, her kesimden okuyucu kitlesine ulaşabilmek amacıyla sade bir Türkçe kullanılmaya çalışılmıştır. Başta derginin baş yazarı Resulzade olmak üzere, yazar kadrosu İsmail Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" düşüncesini benimsemiş ve bu düşüncenin "dilde birlik" unsurunu kendi dergilerinde tatbik etmişlerdir. Bu düşünceye göre çeşitli Türk halklarının kullandığı ve birbirlerini anlamakta güçlük çektiği farklı yerel şiveler yerine ortak bir şive olarak Türkiye Türkçesi (Osmanlıca) seçilmiş ve gerek *Yeni Kafkasya*, gerek *Azeri Türk* ve gerekse daha sonra yayın hayatına başlayacak olan *Bildiriş* ve *Odlu Yurt*'ta bu yazı dili kullanılmıştır. Hatta Osmanlıcanın ağır ağıdalı dili olabildiğince sadeleştirilmeye

çalışılarak elden geldiğince halkın anlayabileceği bir lisan kullanılmıştır.

Ancak yukarıda bahsettiğimiz olay nedeniyle Resulzade ve Mirza Bala'nın dergiden ayrılmasından sonra yayın hayatına başladığı 1928 senesi boyunca düzenli olarak on beş günde bir 16 sayfa olarak yayınlanan dergi, Aralık 1928'de Mehmed Sadık yönetimine geçtikten sonra eski düzenini kaybetmiştir. 1928 senesinde ikisi fevkalade nüsha olmak üzere 20 sayı yayınlanan dergi, 1929 senesinde 8'er sayfa olarak dokuz sayı yayınlanırken, 1930'da iki sayı ve yayın hayatının son senesi olan 1931 yılında ise sadece tek bir sayı yayınlanabilmiştir. Bunun sebebi, Mehmed Sadık'ın derginin yayını için gerekli maddi desteği bulamamış olmasıdır. Mehmet Sadık'ın *Azeri Türk*'ü, Resulzade'nin ayrılmasından sonra zor günler yaşarken, bu arada Resulzade, *Azeri Türk*'ten ayrıldıktan sonra, fikirlerini yayabileceği yeni bir derginin yayımına başlamıştır.

***Odlu Yurt*'un kurulması**

Azeri Türk'ün 1928-1931 yılları arasında yayımlandığı sırada yine aynı yazar kadrosunun hazırladığı, içerik ve fikir olarak bu iki derginin devamı niteliğinde olan *Odlu Yurt* (1929-1931), İstanbul'da, Mehmet Emin Resulzade'nin baş yazarlığında yayınlanmaya başlar. Azerbaycan siyasi muhacereti tarafından İstanbul'da yayınlanan üçüncü yayın organı olan *Odlu Yurt*'un imtiyaz sahibi A. Kazımzade, sorumlu müdürü Kemal Bey'dir.

İstanbul Beyazıt'taki matbaasında basılarak el altından olmak suretiyle Azerbaycan'a ayrıca Anadolu'ya, İran, Afganistan, Mısır

ve Avrupa merkezlerine kadar birçok memleketlerde dağıtılan dergi Latin harfleriyle yayınlanmıştır. Resulzade ve Mirza Bala'nın *Azeri Türk*'den ayrılmış olmasına rağmen diğer yazarlar hem *Azeri Türk*'te yazmaya devam etmişler hem de *Odlu Yurt*'a yazmışlardır. Dolayısıyla *Yeni Kafkasya* ve özellikle *Azeri Türk*'ün yazı kadrosundaki isimleri *Odlu Yurt*'ta da aynı şekilde görmekteyiz. Tek fark *Odlu Yurt*'a Mehmet Ağaoğlu'nun da katılmış olmasıdır.

Azərbaycan'ın istiklali fikrini yayan ve bizzat Resulzade'nin tabiriyle kendisinden önce *Yeni Kafkasya* ve *Azeri Türk* dergileri tarafından gidilmiş yolu takip eden *Odlu Yurt* ayda bir kez ve 16 sayfa olarak yayınlanır. Resulzade'nin deyişinden de anlaşılacağı üzere ilk sayısı 1 Mart 1929'da yayınlanan *Odlu Yurt*'ta da diğer iki dergide yayınlanan türden yazılar yer bulunmakta ve dolayısıyla dergi Bolşevik karşıtı bir tutum sergilemektedir.

Özellikle eğitim, alfabe, toprak ve petrol meselelerine dair önemli makaleleriyle Bolşevik Partisi'ndeki iç karışıklıkların ortaya konulduğu makale ve haberlerin birbiri ardına yer aldığı *Odlu Yurt*'un yayınları Azeri Türkleri üzerinde son derece etkili olmuş, dergi özellikle gençler arasında büyük ilgi görmüştür. Bolşevizmin iç yüzünü gözler önüne seren, Azərbaycan'ın ne denli sömürüldüğünü verdiği örneklerle ve rakamlarla açıkça ortaya koyan *Odlu Yurt* yayınladığı beyannameler ve Azərbaycan istiklal davasını güden diğer yazılarıyla ülkede istiklal fikrinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bolşevik hükümetinin tek dayanağı olarak gördüğü işçi zümresiyle komünistler arasında dahi ciddi şekilde etkili olmuştur.

Son sayısı Ağustos 1931'de neşrolunan dergi, toplam 31 sayı yayınlanmış olup, bu tarihten sonra faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır. Dergi, izlediği yayın politikasıyla, kamuoyunu belli bir hedefe doğru şekillendirmeye çalışmıştır ki, bu hedef, Azerbaycan'ın istiklalidir.

Rezulzade ve arkadaşları, tarihi hudutları içerisinde bağımsız, istikrarlı, zengin ve medeni bir Azeri toplumu yaratmayı amaçlamışlar ve bu fikirlerini yaymak maksadıyla basını araç olarak kullanmışlardır. Muhacəretin yürütmekte olduğu bu basın faaliyetlerine karşılık Sovyet hükümeti, komünizm propagandası yapan, Müsavatçılığı, milliyetçiliği Azerbaycan'ın tek düşmanı olarak göstermeye yönelik makale ve haberler içeren kendi yayın organlarını (*Pravda*, *Bakinski Raboçi*, *Komünist*) karşılık veriyor olsa da *Odlu Yurt* ve *Azeri Türk*'ün halk arasındaki nüfuzunu kırmaya engel olamamakta, her geçen gün iktidarının daha fazla sarsıldığını hissetmektedir.

Bu durum karşısında Sovyet hükümeti, tıpkı *Yeni Kafkasya* gibi *Azeri Türk* ve *Odlu Yurt*'un da kapatılması ve Azerbaycan siyasi muhacəretinin daha fazla himaye edilmemesi yolunda Türkiye Cumhuriyeti hükümetine yoğun baskılarda bulunmuştur. (Mirza Bala 1938: 175)

Bildiriş Gazetesi

İlk sayısı 7 Ağustos 1930'da yayınlanan *Bildiriş* gazetesi, Mehmed Emin Rezulzade'nin başında bulunduğu Azerbaycan siyasi muhacəretinin fikir sözcüsü olarak, kendinden önceki diğer

muhaceret yayınları ile aynı yayın politikası doğrultusunda hazırlanmakta ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı davasını gütmektedir.

Azeri Türk ve Odlu Yurt dergileriyle aynı dönemde yayınlanıp, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel sorunlar hakkında detaylı bilgiler veren gazete, ayrıca Rusya esaretindeki diğer Türk halklarıyla da yakından ilgilenmiştir. Nitekim, Kırım Türklerinin önde gelen fikir adamlarından Cafer Seydahmet'in iki bölümlük "Kırım istiklal davasının sebepleri ve esasları" isimli makalesi gazetenin 36 ve 37. sayılarında yayınlandığı gibi*, Başkurt yazarlardan Abdülkadir'in "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi" adlı makalesi de** dört bölümlük yazı dizisi halinde gazetede yer almıştır.

Gazete, Türk dünyasının yanı sıra Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinde meydana gelen son gelişmelere de yer ayırmaktadır. Dört sayfadan oluşarak haftada bir kez yayınlanan *Bildiriş* gazetesinin yönetim kadrosunda yine kendinden önceki muhaceret yayınlarında yer alan, Resulzade'nin kurmuş olduğu Harici Büro'da üst düzey görevler üstlenen isimler bulunmaktadır. İmtiyaz sahibinin A. Kazımzade olduğu gazetede sorumlu müdürlüğü Kemal Ganizade üstlenmiştir. *Azeri Türk ve Odlu Yurt* dergileriyle

* Ayrıntılı bilgi için bkz. Cafer Seydahmet, "Kırım istiklal davasının sebepleri ve esasları I", *Bildiriş*, No: 36, 9 Nisan 1931, s. 3, "Kırım istiklal davasının sebepleri ve esasları II", *Bildiriş*, No: 37, 16 Nisan 1931, s. 3.

** Abdülkadir, "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi I", *Bildiriş*, No: 44, 4 Haziran 1931, s. 3, "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi II", *Bildiriş*, No: 45, 11 Haziran 1931, s. 3, "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi III", *Bildiriş*, No: 46, 18 Haziran 1931, s. 3, "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi IV", *Bildiriş*, No: 47, 25 Haziran 1931, s. 3.

birlikte aynı dönemde yayınlanan *Bildiriş* gazetesinin diğerlerinden farkı, haftada bir yayınlanıyor olmasıdır.

Azərbaycan'da mevcut Sovyet yönetimine yönelik ağır eleştirilerde bulunan gazetede, 20. sayıya kadar olan tüm baş yazılar imzasız olarak verilirken, bu sayıdan itibaren tüm baş yazılar Mirza Bala Mehmedzade imzasıyla yayınlanmıştır. Azərbaycan'ın milli servetinin Rusya'ya bedelsiz sevki ve 1930 yılı sonlarında yürürlüğe konan kolektifleşme kararıyla ilgili son derece eleştirel haber ve makalelerin yer aldığı gazete, Azərbaycan'da devam eden haksız uygulamaları, toplu halde gerçekleştirilen idam ve sürgünleri dünya kamuoyuna duyurmada önemli görevler ifa etmiştir. Dergi, izlediği milliyetçi ve anti-Bolşevik yayın politikası dolayısıyla Sovyet hükümetinin tepkisini üzerine çekmiştir.

Sovyet hükümeti, *Azeri Türk* ve *Odlu Yurt* dergileriyle birlikte *Bildiriş* gazetesinin de kapatılması ve Azərbaycan siyasi mühacəretinin daha fazla himaye edilmemesi yolunda Türkiye Cumhuriyeti hükümetine sık aralıklarla başvurularda bulunmuş, sonunda bu yoğun baskılar netice vermiştir.

Uzun seneler Azərbaycan siyasi mühacəretinin yürüttüğü milli basın etkinliklerine ev sahipliği yapan Türk hükümeti baskılara daha fazla dayanamayarak, istemeyerek de olsa Azeri aydınlarının Türkiye'deki bu çalışmalarına son vermiştir. İlk olarak *Azeri Türk* dergisi Mart 1931'de yayınlanan 32. sayısından sonra, ardından da *Odlu Yurt* dergisi Ağustos 1931'de yayınlanan 31. sayısından sonra kapanmıştır. Son olarak ise, *Bildiriş* gazetesi 10 Eylül 1931 tarihli 58. sayısından sonra yayınına son vermiştir.

Türkiye'nin genel menfaatleri gereği ülkede faaliyet gösteren bütün siyasi dernek ve teşkilatların çalışmalarına son verilmesiyle başta Resulzade olmak üzere Azerbaycan siyasi muhaceretinin Türkiye'den ayrılması, Sovyet basını tarafından Azerbaycan milli kurtuluş hareketinin yıkıldığı ve Müsavat Partisi'nin büyük darbe aldığı şeklinde yorumlanmışsa da 1932 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Berlin'e gelen Resulzade ve arkadaşları burada aynı görüş ve yöntemle *İstiklal* gazetesini ve *Kurtuluş* dergisini çıkarmış ve bağımsızlık davasını buradan yürütmeye devam etmişlerdir. (Haşimova 1992 : 155)

Sonuç

Yeni Kafkasya, *Azeri Türk* ve *Odlu Yurt* dergileri ile *Bildiriş* gazetesi, Azerbaycan siyasi muhacereti basın faaliyetleri ve hatta tüm Azerbaycan basın tarihi içerisinde çok önemli bir yer tutar. Çünkü sözü geçen dört yayın da Azerbaycan siyasi tarihinde çok önemli ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olayların yaşandığı ve Sovyet hükümeti tarafından Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik hayatında büyük değişimlere yol açan kanunların ve yeni uygulamaların yürürlüğe konduğu bir dönemde yayınlanmıştır. Devrin çok büyük şahsiyetlerinin bu yayın organlarında görev yapmış olması da muhaceret yayınlarının önemini bir kat daha artırmaktadır.

Ayrıca bu yayınlar, basının kamuoyu oluşturmadaki öneminin da birer kanıtı niteliğindedirler. Bu dört yayını ve yayınlandıkları dönemde gelişen olayları incelersek basının kamuoyu oluşturmadaki etkisi tüm açıklığıyla gözler önüne serilmiş olur. Bu

dergilerle *Bildiriş* gazetesinin yayınlarından dolayı Azeri Türkleri arasında Azərbaycan istiklali davası etrafında güçlü bir fikir birliğı olduğu gibi yine bu dergilerin izledikleri yayın politikası neticesinde ülkede her kesimden halk arasında Bolşevik aleyhtarı bir tavır da husule gelmiş ve Bolşevik Partisi'ndeki karışıklıkların açıklanmasından dolayı parti dahi oldukça zor günler geçirmiştir.

Bu yayınlar Azərbaycan'ın istiklali fikrini gençler, köylüler ve işçiler arasında yayarak milli devlet kurulması yolunda hareketin oluşmasına neden olmuş, müstakil Azərbaycan ideolojisinin oluşmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

Ülkede meydana gelen milliyetçi akımın önüne geçebilmek için Sovyet hükümeti gerek parti içinde gerekse diğer devlet kademelerinde bir temizlik hareketine girişmek zorunda kalmış, halk arasındaki nüfuzunun sarsıldığı ve yeterli destek bulamayacağı endişesiyle genel seçimleri ertelemiş, birçok yeni uygulamalara başvurmuş, Latin harflerinin kabulü, mecburi tahsil uygulaması, eğitim ve öğrenim dilinin Rusça yapılması, Azərbaycan Devlet Neşriyatı'nın yönetim kadrosunun değiştirilmesi vb. pek çok yeni kararlar almıştır.

Bütün ömürlerini Azərbaycan'ın istiklali davasına adayan, müstakil bir milli devlet için gayretle çalışan muhaceret, fikir ve düşüncelerini bu yayın organları vasıtasıyla halka ulaştırmıştır. Hürriyet ve istiklal fikrini aşılama suretiyle muhaceret basınının, Azərbaycan'da mücadele veren kuvvetler üzerinde manevi yönden rolü büyük olmuştur.

Azərbaycan muhaceret yayınları, Azərbaycan'ın siyasi, sosyal ve fikir hayatında yeni bir çığır açmıştır. Bu yayınlar Azərbaycan

istiklal mücadelesinde büyük ve mühim bir yere sahip olup, müdafaa ettiği ve yaydığı fikirlerle özgürlük hareketinin öncüsü olmuştur. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nde, Sovyet Rusya'da, Sovyetler Birliği dahilindeki diğer Türk hakları arasında, Türkiye'de ve hatta birçok Avrupa başkentinde ses getirmiştir. Nitekim, Moskova yönetiminin ve Sovyet Azerbaycan hükümetinin, bu yayınların halk üzerindeki etkisini kırmak için her türlü yola başvurmuş olması da bu yayınların ne denli önemli bir iş başardıklarının bir kanıtıdır.

Kaynakça

Kitaplar

- ABBASLI Nazile, *Azerbaycan Özgürlük Mücadelesi*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul 2001, 335 s.
- HAŞİMOVA, Aygün, *XX. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan Muhacereti*, Bakü, Bilik Neşriyatı, 1992.
- İBRAHİMLİ, Haleddin, *Azerbaycan Siyasi Muhacereti*, Bakü, Elm Neşriyatı, 1996.
- MEHMEDZADE, Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, y.y., Fırka Divanı Neşriyatı, 1938.
- SCOTT, Harriet Fast-SCOTT, William F., *The Soviet Control Structure: Capabilities for Wartime Survival*, New York, National Strategy Information Center, 1983.

Makale ve Haberler

- Azərbaycan Türk Kültür Dergisi*, yıl:25, sayı:219, Temmuz-Ağustos-Eylül 1976, s. 14.
- “Bolşeviklerin Yeni Bir Eser Telaşı”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 1, Sayı 4, Ekim 1923, s. 7-10.
- “Bolşevik Fırkası'nda Ayrılık”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, sayı 7, Aralık 1925, s. 1-4.
- “Bolşevik Fırkası'nda İhtilal Alameti”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 1 sayı 8, Aralık 1923, s. 4-7.
- “İkinci Yıl Başında”, *Azeri Türk*, sayı 23, 16 Şubat 1929, s. 1.
- “Lenkeran Dağlarında Güdeler”, *Yeni Kafkasya*, yıl: 3, sayı 5, 1 Ekim 1925, s. 10.
- MEHMEDZADE, Mirza Bala, “Fethali Han Hoyski”, *Azeri Türk*, sayı 10, Haziran 1928, s. 1-3.
- MEHMEDZADE, Mirza Bala, “Azərbaycan'da İşçi Hərəketi”, *Yeni Kafkasya*, yıl 4, sayı 3, 2 Kasım 1926, s. 9-11.
- MEHDİYEV, Mir Kasım, “Beynəlmiləl Siyasətte Petrol II: Cənova Konferansı'nda Azərbaycan”, *Azeri Türk*, sayı 15, Eylül 1928, s. 7.
- MEHDİYEV, Mir Kasım, “Beynəlmiləl Siyasətte Petrol III: Cənova Konferansında Azərbaycan”, *Azeri Türk*, sayı 17, Ekim 1928, s. 3.
- MEHDİYEV, Mir Kasım, “Beynəlmiləl Siyasətte Petrol VI: Lahey Konferansında Azərbaycan”, *Azeri Türk*, sayı 20, Kasım 1928, s. 9-11.
- “Mücadele Alevleniyor”, *Yeni Kafkasya*, yıl 4, sayı 2, 17 Ekim 1926, s. 1-2.
- RÜSTEMBEYLİ, Şefi Bey, “İdareye Mektup”, *Odlu Yurt*, sayı 1, Mart 1929, s. 35.

- Cafer Seydahmet, "Kırım istiklal davasının sebepleri ve esasları I", *Bildiriş*, No: 36, 9 Nisan 1931, s. 3,
- "Kırım istiklal davasının sebepleri ve esasları II", *Bildiriş*, No: 37, 16 Nisan 1931, s. 3.
- Abdülkadir, "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi I", *Bildiriş*, No: 44, 4 Haziran 1931, s. 3,
- "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi II", *Bildiriş*, No: 45, 11 Haziran 1931, s. 3, "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi III", *Bildiriş*, No: 46, 18 Haziran 1931, s. 3,
- "Başkurdistan meselesi ve Başkurt hareketi IV", *Bildiriş*, No: 47, 25 Haziran 1931, s. 3.

